

El circuit comercial de *Barcino*: reflexions al voltant de les marques amfòriques

Piero Berni Millet

Universitat de Barcelona
berni@trivium.gh.ub.es
pberni@campus.uoc.es

Cèsar Carreras Monfort

Universitat Oberta de Catalunya
ccarreras@campus.uoc.es

Data de recepció: 20/1/2000

Resum

Barcino és encara avui una ciutat romana poc coneguda de la província Tarraconense, que segons la majoria d'especialistes fou fundada per raons polítiques. Malgrat això, una anàlisi detallada de les característiques econòmiques suggereixen que es va crear com a resultat de necessitats comercials, ja que es localitzava en una de les millors zones portuàries del NE de la península. L'article present pretén reconstruir tot el circuit comercial de *Barcino* a partir de les nombroses estampilles d'àmfores trobades en les excavacions. Aquestes marques comercials no solament evidencien una pròspera producció de vi en l'àrea, sinó també la corresponent demanda externa.

Paraules clau: comerç, port, àmfores, segells, Tarraconense.

Abstract

Barcino is still now a quite unknown Roman city of the Tarraconense province, whose foundation was due to political reasons according to most scholars. However, a thorough analysis of the city economic features suggests that it was created as a result of commercial needs, since it was located in one of the most suitable harbours in the NE of the Peninsula. The present paper attempts to reconstruct the whole commercial circuit of *Barcino* by means of the numerous amphorae stamps recovered in the excavations. These commercial marks not only evidence the thriving wine production in the area, but also its external demand.

Key words: trade, port, amphorae, stamps, Tarraconense.

Sumari

1. Marques d'àmfores produïdes al Pla de Barcelona i rodalies 3. Marques tarraconenses de fora del Pla de Barcelona	4. Epigrafia amfòrica no tarraconense Corpus dels segells en àmfores Bibliografia

Poques vegades una ciutat de renom i tan propera a nosaltres com *Barcino* resulta tanmateix desconeguda en la seva història més antiga. Encara que, des de fa molts anys, s'han estat fent intervencions arqueològiques en el subsòl de la ciutat vella, bona part de les dades d'aquests treballs romanen encara inèdites, i el material exhumat està a l'espera d'estudis especialitzats. Darrerament, s'observa en els investigadors i institucions locals (Museu d'Història de la Ciutat i Servei d'Arqueologia Urbana) una decidida voluntat de treure a la llum aquesta documentació, que ben segur canviarà les concepcions que es tenien fins ara dels orígens de la nostra pròpia ciutat.

Ja farà quatre anys, l'abril de 1996, que vàrem iniciar l'estudi de les àmfors romanes trobades a la ciutat¹. Posteriorment, a aquest projecte es va incorporar l'arqueòleg municipal Albert Martí, a qui agraïm haver-nos facilitat alguns segells amfòrics inèdits recollits a les excavacions de Correu Vell i Arxiu Administratiu, que enriqueixen, no tan sols el present i primer catàleg de marques per a la nostra ciutat, sinó també les dades epigràfiques que són la base d'aquesta investigació. L'estudi del material està quasi finalitzat, si bé les noves intervencions continuen proporcionant més conjunts amfòrics, i només queda analitzar-los i publicar-ne els resultats en una data propera. Mentre esperem aquesta publicació monogràfica, presentem ara una primera aproximació a la circulació comercial de la *Barcino* romana d'acord amb l'epigrafia amfòrica documentada.

Aquest primer estudi epigràfic parteix d'una xifra de segells important (60 marques, 48 en àmfors tarraconenses). El conjunt pot ser suficient com per a permetre plantejar, per primera vegada, una sèrie d'hipòtesis sobre el paper econòmic que jugà *Barcino* dins del seu entorn geogràfic². Paper que potser explica, fins i tot, la seva pròpia fundació, en època d'August, a la fi del s. I aC, com a punt neuràlgic per a controlar i administrar àmpliament el territori laietà. La fundació de *Barcino*, al mateix cor de la Laietana, va ser un fet clau per a impulsar el progrés econòmic i social de les poblacions del vessant occidental d'aquesta pròspera regió de la Tarraconense Oriental. Durant la Tardo-República, els territoris del vessant oriental, capitalitzats pels nuclis urbans de *Baetulo*, *Iluro*, *Aquae Calidae*, eren els més romanitzats i desenvolupats econòmicament de la Laietana. A la banda occidental de la regió, les poblacions de les comarques del Barcelonès, Baix Llobregat, i Vallès Occidental, no varen començar a gaudir d'un grau de romanització i progrés econòmic semblant fins a poc abans del canvi d'era, quan es va fundar la nova ciutat.

Des del començament, la ciutat s'erigí en centre distribuïdor dels productes agrícoles del territori adjacent i punt d'arribada de les mercaderies forànies d'altres indrets de la Mediterrània. Els avantatges de la seva situació geogràfica van

1. Projecte realitzat pel CEIPAC (<http://www.ub.es/CEIPAC/ceipac.html>; Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia, UB), i finançat pel projecte «Corpus de segells en àmfors trobades a Catalunya» (ACES 98 – 22/3). Volem agrair al Museu d'Història de la Ciutat (MHCB), al Servei d'Arqueologia Urbana (SAU) i al Museu Arqueològic de Barcelona (MAB), les facilitats donades per tal d'accedir al material estudiat en aquest treball.
2. A títol comparatiu el corpus de marques d'àmfora de *Baetulo* proporcina un total de 233 segells (Comas, 1997).

contribuir, segurament, al desenvolupament del comerç marítim. Gran part de la història de la nostra ciutat s'organitza a partir d'aquesta mediació comercial entre el seu entorn proper i altres centres riberencs i, per això, el destí de la *Barcino* romana com la Barcelona actual ha estat lligat a les vicissituds econòmiques del seu port, veritable porta a l'exterior. Pel que fa al vi laietà, creiem que la fundació de la ciutat va contribuir a descentralitzar la producció d'uns excedents que tenien el seu origen al vessant oriental de la regió, des de la segona meitat del segle I aC.

1. Marques d'àmfores produïdes al Pla de Barcelona i rodalies

Una part important de les àmfores trobades a la ciutat són, sens dubte, produïdes en el seu entorn immediat, en una regió àmplia que correspondria a l'extensió del Pla de Barcelona. Les àmfores locals, predominantment Pascual 1 i Dressel 2-4, es poden identificar visualment a partir de les pastes ceràmiques, que semblen diferir en característiques i composició de les procedents d'àrees properes com el Maresme i el Vallès Oriental i Occidental. Com a característiques singulars d'aquestes argiles tenim el color rosat/crema clar, una fractura irregular, textura rugosa i generalment sorrenca, desengreixant petit i escàs amb presència de quars, calcària, alguns òxids fèrrics ocasionals i quasi absència de mica. En un percentatge molt alt (70-80%), les àmfores tarraconenses trobades a les excavacions de Barcelona responen a aquestes pastes ceràmiques, la qual cosa significa que la majoria d'envasos consumits o redistribuïts a la ciutat procedien del seu *hinterland*. Aquesta primera conclusió no resulta pas estranya si partim de la base que una de les raons de la fundació de *Barcino* va ser la creació d'un port destinat a l'exportació dels vins produïts a les vil·les properes al Pla de Barcelona.

Malgrat el gran volum d'àmfores locals documentades, a hores d'ara, només 16 marques es poden atribuir a les terrisseries del Pla de Barcelona i les seves rodalies³. La majoria d'àmfores sembla que transportaven les produccions vinícoles locals, del conegut vi laietà, elaborat en les nombroses vil·les properes (Palet, 1997: 172-173); al contrari que els vins, els envasos es produïren només en un nombre limitat de forns⁴ (vegeu la figura 1). En l'actualitat solament es coneixen sis terrisseries al voltant del recinte urbà de *Barcino*: la vil·la del Cementiri (Montjuïc), la vil·la de l'Estadi (produccions de Pascual 1, Dressel 2-4 i potser imitacions de Dressel 20: Granados i Rovira, 1987), Ntra. Sra. del Port (Pascual 1 i Dressel 2-4), l'avda. Francesc Cambó, el carrer Montcada i el carrer Argenteria. De tots aquests,

3. Aquest fet porta a qüestionar-se la funció de les marques en àmfora, ja que aquesta pràctica estava poc estesa en els envasos locals tarraconenses. Si la marca té una funció propagandística de la qualitat d'un cert producte, l'absència significa que el vi contingut per l'àmfora no reuneix la mínima singularitat per fer-se destacar. D'alguna manera, els vins de la Laietana eren més coneguts per la seva abundor que per la seva qualitat (Mart. I 26.9-10; Plini *NH*. XIV.71). Si la marca tenia una funció administrativa dins de la terrisseria o fiscal, el fet que escassegi a la Tarraconense ens hauria de fer reflexionar.
4. De les darreres anàlisis paleoambientals de l'àrea costanera de la ciutat (*C/Argenteria*) es desprèn que el cultiu de la vinya era molt escàs a la primera línia de costa i que potser es concentrava a les terres més residuals de muntanya (Montjuïc, Collserola), on els cultius de cereals eren més complicats.

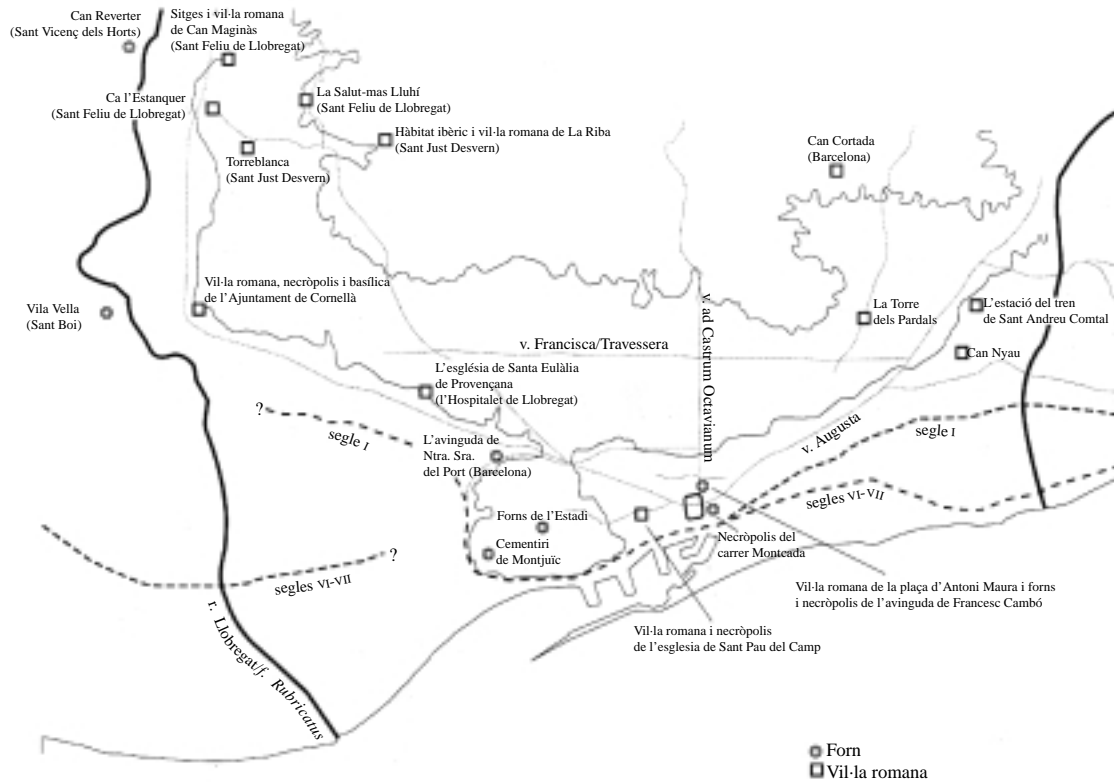

Figura 1. Mapa de la regió de Barcelona. Reconstrucció topogràfica d'acord amb Palet (1997, fig. 46).

el forn del carrer Montcada presenta quatre marques diferents coetànies, o sigui que era proveïdor d'àmfores per a diferents productors: C (4 exemplars, 2 variants), QFS (5 exemplars, 2 variants, 4 dels quals es trobaren en el Correu Vell), EPHI i LYA. Cronològicament l'existència d'aquests productors es situa a principis del segle I dC (15-25 dC), ja que els seus segells s'han documentat en dos derelictes ben datats, La Chrétienne H (15-20 dC) (EPHI i LYA) i Sud-Lavezzi C (15-25 dC) (LYA) (Corsi-Sciallano i Liou, 1985: 78-94, 130-144). D'altra banda, coneixem la variant C i QFS en el carregament d'àmfores Pascual 1 de la nau del Cap del Volt (10 aC-5 dC) (el Port de la Selva) (Nieto i Foerster, 1980).

A més a més dels terrissers de *Barcino*, hi ha d'altres marques de terrisseries de les rodalies, com Vila-Vella (QVA, 2 variants), Can Pedrerol (possible PRI, 2 ex.), Can Tintorer (FIR[M]). Totes elles es troben a les rodalies de la ciutat, i és precisament el port d'aquesta que sembla que proporciona la millor sortida al mar per als seus vins. En altres segells amb pasta ceràmica local no s'ha pogut identificar la terrisseria on es varen manufacturar. Aquest és el cas de les marques V, VA, AD, QAF/PAR, QCORNER i P (Dressel 20 *similis*)⁵, encara que les argiles s'acosten a un origen local.

Un dels aspectes més interessants d'aquest conjunt de marques locals és que es troben sovint en els carregaments d'alguns derelictes importants del golf de Lleó (Corsi-Sciallano i Liou, 1985), la qual cosa referma la idea segons la qual aquests vaixells partien inicialment de *Barcino* on s'havien embarcat les àmfores de diferents terrisseries properes. Així doncs, el port de la ciutat seria el lloc d'emmagatzement i distribució del vins del seu territori. Aquesta visió és diferent en altres autors que proposen una comercialització directe de les àmfores des de les mateixes vil·les d'origen del productes (Nieto i Raurich, 1998), i no la d'un lloc centralitzador per l'emmagatzematge i control de les mercaderies. D'una banda, aquesta hipòtesi de comercialització directa sembla difícil en aquells establiments de la Laietana interior; i de l'altra, entra en contradicció amb les noves evidències de *Barcino*, i les ja conegudes a *Baetulo* (Comas, 1997), on trobem marques en àmfores procedents de diverses vil·les del seu territori que estarien en trànsit abans de ser transportades per mar.

Malgrat que no s'ha trobat encara cap signe de la localització del port romà de *Barcino*, recents descobriments poden indicar que seria a l'angle NE de la ciutat (via Laietana-passeig Marítim), indret on es podrien situar els *horrea*, que emmagatzemarien les àmfores tarraconenses abans d'embarcar-les. Precisament és en aquesta zona de la part baixa de la ciutat on s'han localitzat les més altes densitats d'àmfores laietanes i d'importacions fetes per l'Alt Imperi (Carreras, 1998).

Entre els derelictes tarraconenses cal esmentar La Chrétienne H (15-20 dC), on es documentaven fins a sis marques del Pla de Barcelona (PRI, PRIMI?, EPHI,

5. Resulta molt interessant la troballa d'un segell en una àmfora Dressel 20 catalana que sembla indicar la producció d'oli local. Ja s'havia suggerit la producció d'aquesta tipologia als forns de la vil·la de l'Estadi, però no ha estat fins als darrers anys que s'han documentat altres exemples a *Barcino*, *Tarraco* i l'Aiguacuit. Per a conèixer un estat de la qüestió sobre el tema, vegeu Berni (1998: 80-81).

QVA, A, FIRM), dues (LYA, A) a Sud-Lavezzi C (15-25 dC), unes altres dues (A, QVA) a Le Grand Rouveau (ca. 50 dC) i quatre (C,V, A, QFS) a Cap del Volt (10 aC-5 dC). Aquestes coincidències suggereixen que el carregament dels vaixells estava força centralitzat en alguns ports ben concrets. Fins i tot proporcionen una forquilla cronològica del moment de màxima difusió dels vins locals, que aniria del 10 aC fins al 50 dC, però sobretot entre el 15-25 dC. Aquest fet cal relacionar-lo amb les conjuntures històriques de la Laietana, amb la fundació de la colònia de *Barcino* en una data propera al 10 aC i l'evolució de la producció i el comerç a altres centres urbans com *Baetulo* i *Iluro*.

Si *Barcino* distribueix bàsicament productes del Pla de Barcelona (Baix Llobregat inclòs), i com veurem més endavant, envasos d'algunes vil·les de l'interior del Vallès Occidental, altres centres portuaris propers, com *Baetulo* i *Iluro*, donen la seva prioritat, principalment, a l'àrea del Maresme i el Vallès Oriental (Comas, 1997: 129). Malgrat que *Baetulo* també documenta alguns segells del Baix Llobregat (Vila Vella, Can Tintorer, Can Pedrerol) sembla que aquest territori organitzat a partir del riu *Rubricatum* passa posteriorment a estar comercialment subordinat a *Barcino*. Per contra, *Baetulo* concentrarà els seus esforços a distribuir els vins dels tallers del Maresme (El Mujal, Can Moré, Sot del Camp, El Morrell i Torre Llauder) i els vins de *Lauro* del Vallès Oriental (C/Balmes, C/Espartero, Sant Miquel de Martres, Can Vendrell, Can Cabot, Can Collet). Sembla doncs que les dues ciutats es distribueixen el territori laietà d'acord amb la seva proximitat i les possibles esferes d'actuació.

3. Marques tarraconenses de fora del Pla de Barcelona

A part dels contenidors vinícoles produïts al Pla i identificables per la seva pasta, n'hi ha d'altres que presenten argiles diferents⁶. Aquests envasos produïts fora de l'entorn barceloní suggereixen possibles relacions comercials preferencials amb altres regions tarraconenses que cal analitzar en detall. Només s'han identificat sis marques que tenen pastes ceràmiques tarraconenses que no corresponen a la típica argila del Pla de Barcelona. D'aquestes, n'hi ha tres de les quals desconeixem el lloc de producció (LO?, AP? o AR?, TIO?), si bé les comparacions petrològiques amb altres mostres de tallers del Vallès Occidental (zona d'*Arraona* i *Egara*) semblen indicar que provenen d'aquesta regió nord-oest de la Laietana. Encara estem a l'inici de la recerca sobre caracterització d'argiles de la Tarraconense i els únics estudis publicats fins ara (Williams, 1995) resulten massa generals per a permetre una microanàlisi regional⁷. De les dues marques restants, QVG té una pasta ceràmica

6. Lamentablement no hem tingut l'oportunitat de veure personalment alguns dels segells tarraconenses de Correu Vell (A, ET, f, ...]A[...; ...]SSI) i, per tant, no tenim cap descripció de la pasta. D'altres marques sense estudi petrològic són AMANDI, E, ENEI, ...]B, IVL[ITHEOPHIL?

7. Dels estudis petrològics de diferents forns de la província de Barcelona (comarques del Penedès, Vallès, Baix Llobregat, Barcelonès, Maresme i Osona) s'observen variacions en les pastes ceràmiques que sembla que poden donar lloc a definir àrees geològiques. Aquest treball està encara en curs i, per tant, inèdit, encara que una primera aproximació es troba publicada a Berni, Carreras i Revilla (1998).

possiblement procedent del Vallès, de la qual tenim un paral·lel a la vil·la de l'Aiguacuit (Terrassa), possible lloc de producció. Tot fa pensar que *Barcino* seria la millor sortida per als vins produïts en aquesta part del Vallès, la qual tenia excel·lents comunicacions viàries (ramals de la via Augusta) i fluvials (riu Ripoll i Besòs) que la posaria en contacte directe amb aquella. Així doncs, l'àrea d'influència de *Barcino* estaria compresa entre el Pla de Barcelona i les actuals comarques del Baix Llobregat i Vallès Occidental, zones més allunyades dels altres municipis costaners de la Laietània com *Baetulo* i *Iluro*, els quals tindrien les seves pròpies àrees d'influència més al nord de Barcelona.

La darrera marca tarraconense forana és CMVSNEP, nom de *C(aius) Mvs(sidius) Nep(os)*, de la qual coneixem el lloc de producció: Mas del Catxorro (Benifalset, Baix Ebre) (Miró, 1988: 219-220; Izquierdo, 1993). És un cas excepcional trobar un producte de la regió més meridional de la Tarraconense Oriental. Potser l'explicació està en la qualitat del seu contingut. Plini el Vell (*NH*. XIV. 71) esmenta que els vins de *Tarraco* gaudien de cert prestigi entre els romans per la seva qualitat, i de fet el nostre segell té una difusió continental, molt àmplia (Gàl·lia, Germània i Itàlia), que confirmaria aquesta anomenada. La troballa de Barcelona pot entendre's de dues maneres: potser el contingut s'havia consumit a la ciutat o bé els productes de *Caius Mussidius* s'emmagatzemaven aquí esperant d'embarcar-se en vaixells destinats a nodrir les fronteres occidentals i Roma⁸. També resulta interessant la figura de *Nepos*, que segons Wiseman (1971: 199) seria un *negotiator* especialitzat en el comerç de vi de la Tarraconense.

Índex nominal dels segells tarraconenses trobats a la ciutat

Núm. cat.	Segell	Lloc de la troballa	Tipologia
1	A	Correu Vell 1991-1992	indet.
1	A	Montcada – Palau Finestres	indet.
2	QAF [?] /PAR	Sant Iu / carrer Comtes 1944-50	indet.
3	AD	Sant Iu / carrer Comtes 1944-50	indet.
4	AMANDI	Argenteria – Víctor Balaguer 1997	indet.
4	AMANDI	Arxiu Administratiu	indet.
5	AND	Correu Vell 1990	indet.
6	AP aut AR	Tinell, «costat del Tinell, 1952»	indet.
7	C (3 ex.)	Montcada 1963	indet.
7	C	Montcada 1972	indet.
8	EROS/QCORNER	Tinell 1952-53, «subsòl»	possible Dressel 2-4
9	E	Sant Iu / carrer Comtes 1944-50	possible Pascual 1

8. La marca CMVSNEP es va trobar a Correu Vell, una excavació que concentra un elevat nombre d'àmfores i de segells (10). No es tracta d'un fet excepcional ja que altres excavacions del NE de la ciutat tenen altes densitats d'àmfores i documenten nombrosos abocadors. Aquest fet hauria de relacionar-se amb la possible presència del port i els *horrea* en aquesta àrea de la ciutat. Si bé encara no hi ha evidències arqueològiques, tot suggereix que es trobaria a prop de Correus i Pla de Palau.

Núm. cat.	Segell	Lloc de la troballa	Tipologia
10	EP?	Sots-tinent Navarro 1985-86	indet.
11	EPHI	Montcada 1963	indet.
12	ENEI	Ajuntament 1996	indet.
13	ET	Correu Vell 1991-1992	indet.
14	QFS	Montcada 1972	Pascual 1
14	QFS	Correu Vell 1990	Pascual 1
14	QFS (3 ex.)	Correu Vell 1991-1992	Pascual 1
15	f	Correu Vell 1991-1992	indet.
16	FIR[...]	Tinell 1952-53, «subsòl»	indet.
17	TIO?	Sant Iu / carrer Comtes 1944-50	indet.
18	IVL[ITHEOPHIL	Arxiu Administratiu	indet.
19	LLC	Sant Pau 1998/1999	indet.
20	LESB	Arxiu Administratiu	indet.
21	LYA	Montcada 1963	Pascual 1
22	[CMVSSI]DNEP	Correu Vell 1991-1992	Dressel 7-11
23	P	Tapineria, «pou»	Dressel 20 <i>similis</i>
24	PA	Sots-tinent Navarro 1985-86	indet.
25	PRI (2 ex.)	Catedral 1989, «rasa»	indet.
25	PRI	Pia Almoina	indet.
26	PRIMI?	Sant Miquel 1989	indet.
26	PRIMI?	Sots-tinent Navarro 1985-86	indet.
27	V	Sant Iu / carrer Comtes 1944-50	indet.
28	QVG	Plaça del Rei 1931-35, «subsòl»	indet.
29	QVA	Plaça del Rei 1931-35, «subsòl»	indet.
29	QVA	Padellàs 1983	indet.
30	VA	Ajuntament 1996	indet.
30	VA	Correu Vell 1991-1992	indet.
31	VI	Palau Centelles 1990	indet.
32	LDAP? + CA?[...]	Plaça Verònica 1988	indet.
33	...]A[...	Correu Vell 1992	indet.
34	B?, P?, R?	Ca l'Ardiaca 1993	indet.
35	...]B?N	Correu Vell 1992	possible Pascual 1
36	...]SSI	Correu Vell 1991-1992	Pascual 1
37	LO?[...	Plaça del Rei 1931-35, «subsòl»	indet.

4. Epigrafia amfòrica no tarraconense

El repertori epigràfic d'importacions és força diversificat, amb produccions d'origen italià, gal, bètic, lusità i africà. Aquesta dada ve a confirmar el caràcter de ciutat-mercat polivalent que va tenir *Barcino* des que es va fundar. L'epigrafia amfòrica més nombrosa correspon a àmfores d'oli de la Bètica, la coneguda forma globular Dressel 20, amb la qual es va alçar el famós Monte Testaccio de Roma (*CIL XV*).

D'aquesta forma ja havíem comptabilitzat 13 segells i 2 *tituli picti*, que vàrem estudiar i publicar en un treball recent (Berni, 1998). Ara podem afegir-hi dues marques més, QCR i LACONE, de les excavacions d'Argenteria – Víctor Balaguer 1997 i de Padellàs 1983.

Les marques d'àmfores d'oli de la Bètica es troben a Barcelona des d'època fundacional, amb els prototips antecessors a la forma globular, i que coneixem amb els noms d'Oberaden 83 i Haltern 71. Els segells es daten al llarg dels segles I i II dC. A continuació presentem el llistat actualitzat del conjunt de marques en Dressel 20.

Segell (* titulus pictus)	Lloc de troballa	Cronologia	Literatura
PSAVITI + SVAVI	indet.	juli-claudi	Berni, 1998: 61(a1) i 70
PSAVITI	indet.	juli-claudi	Berni, 1998: 61(a2)
SEDAVITI	Plaça del Rei 1931-35, «subsòl»	juli-claudi	Berni, 1998: 61(b2)
CHIL	Catedral 1989, «rasa»	juli-claudi	Berni, 1998: 34
QCR	Argenteria – Víctor Balaguer 1997	juli-claudi	inèdit
γ: C]LXXVI *	Acadèmia de Bones Lletres	juli-claudi	Berni, 1998: 106
LACONE	Padellàs 1983	inici s. II dC	inèdit
C]CR? aut Q]CR?	Ca l'Ardiaca 1993	tip. s. II dC	Berni, 1998: 18
β: M?]VALERI VA]LENTIS?*	Sots-tinent Navarro	meitat s. II dC	Berni, 1998: 105
DOMS	indet.	meitat s. II dC	Berni, 1998: 54
QIM/S	Vila de Madrid 1956	meitat s. II dC	Berni, 1998: 39(c)
QND[...	Vila de Madrid 1956	meitat s. II dC	Berni, 1998: 50
S]NR? aut Q]MR?	Tapineria núm. 5	meitat s. II dC?	Berni, 1998: 87
C..[...	Carrer del Verger	—	Berni, 1998: 78
C?..[...	Sant Miquel 1989	—	Berni, 1998: 79
?[...	Tinell 1952-53, «subsòl»	—	Berni, 1998: 88

Finalment, donem la llista dels segells presents a les altres tipologies d'àmfores.

Segell	Lloc de troballa	Tipologia
...]CVAL?[... aut ...]VALC?[...	Catedral 1989, «rasa»	salaó bètica
OPIIL	Tinell 1952-53, «subsòl»	Almagro 50 bètica
ATLE[... aut ALTE[...	Can Cortada 1987	àmfora de vi itàlica
MLIVI]CAVS + SVR	Correu Vell 1992	Dressel 2-4 pompeiana
IM	indet.	Gauloise (4?)
IM	Palau Centelles 1990	Gauloise (4?)
AT	Catedral 1989	Africana II «gran»
O	Plaça del Rei 1931-35, «subsòl»	Africana II «gran»?
OD? aut CO?	indet.	Africana II «gran»

Fins aquí la visió, potser parcial, del que l'epigrafia amfòrica pot dir-nos sobre el comerç de la ciutat de *Barcino*. Altres materials arqueològics poden proporcionar imatges alternatives o complementàries a les que aquí s'han presentat, però serà gràcies a aquestes comparacions i contradiccions entre evidències arqueològiques que el nostre coneixement de la història de la *Barcino* romana anirà, sens dubte, millorant.

Corpus dels segells en àmfores

Les marques s'han ordenat en funció de l'origen o procedència de la producció de l'àmfora. Cada grup de segells s'ordena nominalment per la lletra que considerem inicial del *nomen* (en el cas dels *tria nomina*)⁹.

Les principals abreviacions utilitzades són: **Dat.** (datació), **Lp.** (lloc de producció); **Lect.** (lectura epigràfica), **Lt.** (lloc de la troballa), **Lc.** (lloc de conservació de la peça), **Lit.** (literatura, en el cas que la marca hagi estat publicada amb anterioritat).

A. Producció Tarraconense

1. A

Pascual, 1991: núm. 1

Lp.: Forn de Montcada?

Dat.: ca. 10 aC-14 dC

Lect.: A ()

a1) Lt.: Correu Vell, 1991-1992

Lc.: SAU (CV-92-325-84), en pivot d'àmfora indeterminada

a2) Lt.: Montcada-Palau Finestres

Lc.: SAU, imprès a la campana inferior de l'àmfora, a prop del naixement del pivot

La ubicació de les dues troballes a prop d'una zona important d'abocadors

d'àmfors, la del carrer Montcada, permet proposar un origen barcelonès a la fabricació d'aquesta marca. Proposem datar-la al voltant del canvi d'era, ja que és durant aquesta fase quan tenim constataada, amb claredat, una activitat intensa de fabricació d'àmfors en aquesta part extramurs de la ciutat.

Els dos segells es caracteritzen per tenir unes dimensions força petites, tractant-se d'una marca en àmfora. Aquesta característica formal ens és coneguda en uns altres dos segells de Barcelona, la marca C del carrer Montcada (cf. núm. 7.b) i una altra de dubtosa de Ca l'Ardiaca (cf. núm. 34).

La inicial A és ben coneguda a les àmfors de vi catalanes, tant a Dres-sel 2-4 com a Pascual 1. A la majoria dels paral·lels documentats la cartel·la és circular, però també pot aparèixer amb formes triangular i quadrada. Es troba a Les Sorres (Baix Llobregat), Badalona,

9. La mida de les marques amfòriques ha estat reduïda al 15%.

Mataró, i en bona part dels derelictes amb carregament d'àmfores tarraconenses: Els Ullastres (Caella de Palafrugell, 50 aC-25 dC, a Pascual 1), Cap del Volt (Port de la Selva, 10 aC-5 dC, a Pascual 1), Planier A (Marsella, 1-5 dC, a Dessel 2-4), Le Grand Rouveau (Bandol, Var, meitat s. I dC, a Dressel 2-4), Chrétienne H (Saint Raphael, Var, 15-20 dC, a Dressel 2-4), Diano Marina (San Bartolomeo Mare, Ligúria, meitat s. I dC, a Dressel 2-4), Sud-Lavezzi C (Bonifaci, Còrsega, 15-25 dC?, a Dressel 2-4), Cavallo A (Bonifaci, Còrsega, 40-60 dC, a Dressel 2-4).

2. QAF? / PAR

Lect.: Q. A() F?() / PAR()

- a) Lt.: Sant Iu/carrer Comtes, 1944-50
Lc.: MHC B (SI-I-8W), en peu de forma indeterminada

Segell desconegut col·locat al costat d'un grafit dactilar de signe A o V. Pertany a un peu d'àmfora de color rosat-crema clar, fractura irregular, textura rugosa i arenosa, desengreixant escàs i petit (quars i calcària).

El text és a dues línies i en cartel·la rectangular. La lectura sembla recollir l'as-

sociació de dos individus, un *tria nomina* Q. A() F?() i les inicials PAR(), possiblement d'un nom servil. La tercera lletra del personatge lliure és dubtosa. Si fos una E, el podríem relacionar amb la marca QAE de la Chrétienne H (Pascual, 1991: núm. 191), apareguda a Dressel 2-4 i associada a QVA (cf. núm. 29).

3. AD

Pascual, 1991: núm. 9

Dat.: 15-25 dC (Chrétienne H i Sud-Lavezzi 3)

Lect.: AD(). Llegida com a AD(elphus, -onis) a Miró (1988: 224)

- a) Lt.: Sant Iu / carrer Comtes 1944-50
Lc.: MHC B (SI-I-8C), en peu de forma indeterminada

La peça té un color rosat-crema clar, fractura irregular, textura rugosa, desengreixant generalitzat i petit (quars, calcària, òxid fèrric). Creiem que es va fabricar a la zona de Barcelona. El segell va ser imprès dues vegades.

Es tracta, probablement, d'una variant de la sèrie AD, coneguda en àmfores Dressel 2-4 als derelictes de Chrétienne H i de Sud Lavezzi C.

4. AMANDI

Pascual, 1991: núm. 15

Dat.: 40-60 dC

Lect.: AMANDI

- a1) Lt.: Argenteria – Víctor Balaguer
1997

Lc.: MHC B (2004-866-1), en pivot de forma indeterminada

a2) Lt.: Arxiu Administratiu

Lc.: SAU (AXA 341-CS-65), en forma indeterminada

Cognomen escrit amb una sola lligadura i dins d'una cartel·la ovalada. Els paral·lels publicats s'han llegit, normalment, com a AMAND. En la nostra variant **a1** es distingeix el nexa DI, amb la qual cosa el nom AMANDI sembla registrat sencer.

D'aquesta família epigràfica cal destacar l'àmplia difusió comercial que va tenir a la Mediterrània occidental i central. Apareix a Dressel 2-4 en dos derivats, Le Petit Congloué (Marsella, 40-60 dC) i Île-Rousse (Haute Corse, ca. 50 dC). A més, a les boques del Roina (Fos sur Mer), i a les ciutats d'Ostia i Cartago.

5. AND

Pascual, 1977: 51

Lp.: Can Pedrerol de Baix (Castellbisbal, Vallès Occidental)

Lect.: AND()

a) Lt.: Correu Vell, 1990

Lc.: SAU (CV-90B-43-2), en pivot d'àmfora indeterminada

Les dimensions coincideixen amb la marca trobada per en Pascual al centre productor de Can Pedrerol de Baix, a 10 km amunt de Sant Boi del Llobregat, entre les rieres de Rubí i el riu Llobregat. La major part del material amfòric recollit en l'esmentada terrisseria correspon a Dressel 2-4, mentre que la forma Pascual 1 hi va aparèixer també, però en quantitat molt menor.

A Can Pedrerol, en Pascual va recollir cinc segells AND, tots en cartel·la circular. Va distingir-hi dos grups de variants: 3 d'escritura normal i 2 amb les lletres retrògrades. La variant retrògrada apareix també a la veïna terrisseria de Can Tintorer (el Papiol, prop de la riera de Rubí, a 3 km del Llobregat) en cartel·la circular. La troballa de Barcelona ve a justificar la idea d'una ciutat abocada al comerç del vi, i que dona suport logístic als centres productors ubicats al llarg del Baix Llobregat.

6. AP aut AR

Comas, 1997: núm. 179?

Lect.: AP() aut AR()

a) Lt.: nota manuscrita: «Aquesta peça ha sortit en el pati del costat del Tinell; 29-III-52»

Lc.: en un fragment superior de peu de forma indeterminada

El segell apareix al costat d'un grafit *ante cocturam*, potser D, R, P, o B. La peça és de color vermell intens, fractura irregular, textura rugosa, amb gran quantitat de desengreixant de grandària mitjana (quars i calcari).

A Badalona existeix una marca semblant en pivot d'àmfora que va ser produïda a Torre Llauder (Mataró), segons M. Comas.

7. C

Pascual, 1991: núm. 39

Lp.: Forn de Montcada

Lect.: C()

a1) Lt.: carrer Montcada, 1963

Lc.: MHCB (XI-4f), incís en peu d'àmfora indeterminada, que conserva també les restes del traç irregular d'un grafit dactilar.

a2) Lt.: carrer Montcada, 1963

Lc.: MHCB (XI-4f), incís en peu d'àmfora indeterminada

a3) Lt.: carrer Montcada, 1963

Lc.: MHCB (XI-4b), incís en peu d'àmfora indeterminada

b) Lt.: carrer Montcada, 23-XI-72

Lc.: MHCB, imprès en un petit fragment de la campana inferior de l'àmfora, a prop del naixement del pivot.

El material de l'excavació de Montcada, 1963, es conserva molt fragmentat. Vores de Pascual 1 es barregen

amb Dressel 2-4. A vegades, no és fàcil precisar la tipologia d'alguns pivots o nanses, donada la gran semblança entre els acabats d'aquests dos grups de ceràmica. Algunes Dressel 2-4 mostren unes característiques tipològiques més pròpies de la Pascual 1. Per exemple, hem trobat Dressel 2-4 amb nanses de colze de secció semicircular, i acanalades longitudinalment només per la superfície externa. Tot això sembla indicar que estem a prop d'un moment inicial en la fabricació d'àmfores Dressel 2-4 a Barcino, poc abans del canvi d'era.

La marca C està representada a Montcada amb dues variants diferents.

La variant **a** és incisa, sense cartel·la, i de dimensions més grans. N'hem trobat un possible paral·lel en un peu de Pascual 1 a Port-La-Nautique (Narbona) (AA.VV., 1993: 11).

La variant **b** té relleu positiu en cartel·la circular o oval. Va aparèixer en una caixa de l'excavació de 1972, on solament hi havia fragments d'àmfora Pascual 1. La forma i les petites dimensions del segell són característiques d'altres troballes de la ciutat, sobre les quals ja hem parlat abans (cf. núm. 1 i 34).

8. EROS / QCORNER

Dat.: època flàvia (Marina di Fiori)

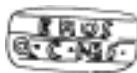
Lect.: Q. COR(neli) NER() / EROS

a) Lt.: subsòl Tinell, 1952-53

Lc.: MHCB, sota l'arrencament del coll de possible Dressel 2-4

Lect.: EROS / Q. C(orneli) NER()

Lit.: Berni et al., 1998: 123.

Hem parlat àmpliament d'aquest segell en un article recent, que inclou un

ampli estudi sobre dues famílies de *Cornelii* associades a les àmfores de vi tarraconense (Berni et al., 1998: 111 s.). La peça té un color rosat-crema clar, fractura irregular, textura rugosa, desengreixant escàs i petit (quars i calcària).

9. E

Pascual, 1991: núm. 75

Lect.: E()

- a) Lt.: Sant Iu/carrer Comtes, 1944-50
Lc.: MHCB (SI-I6U), prop de la base del coll de possible Pascual 1

Un paral·lel idèntic es documenta a la localitat francesa de Port-La-Nautique a Pascual 1 (Bergé, 1990: 178). Les variants E recollides a l'índex d'en Pascual tenen una forma més regular i la cartel·la és sempre quadrada.

10. EP?

Lp.: Pla de Barcelona

Lect.: EP?()

- a) Lt.: Sots-tinent Navarro 1985-86
Lc.: SAU peu d'àmfora indeterminada

El poc que s'ha conservat de la primera lletra permet proposar tres possibles lectures: EP, CP, LP. En el cas que el segell correspongués a les inicial d'un nom servil, la primera lectura seria la més apta de les tres proposades.

11. EPHI

Pascual, 1991: núm. 82

Dat.: 15-20 dC (Chrétienne H)

Lp.: Forn de Montcada

Lect.: EPHI, EPHI()

- a) Lt.: carrer Montcada, 1963
Lc.: MHCB (caixa 8), fragment de paret del peu d'una àmfora indeterminada

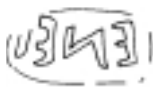

La peça té les següents característiques mineralògiques: color rosat-crema clar, fractura irregular, textura rugosa, desengreixant generalitzat i petit (quars, calcària, òxid i mica escassíssima). Els dos paral·lels de la Chrétienne H (Var) es troben en pivots de Dressel 2-4.

12. ENEI

Lect.: ENEI

- a) Lt.: Ajuntament, 1996
Lc.: SAU, en peu de forma indeterminada

Segell retrògrad desconegut.

13. ET

Lect.: ET()

- a) Lt.: Correu Vell, 1991-1992
Lc.: SAU (CV-325-43), en pivot d'àmfora indeterminada

Segell nou.

14. QFS

Pascual, 1991: núm. 192

Lp.: Forn de Montcada

Dat.: ca. 10 aC-14 dC

Lect.: Q. F() S()

a1) Lt.: Correu Vell, 1990

Lc.: SAU (CV-90B-45-2), vora de Pascual 1

b1) Lt.: carrer Montcada, 23-XI-72

Lc.: MHCB, vora de Pascual 1

b2) Lt.: Correu Vell, 1991-1992

Lc.: SAU (CV-92-325-84), dos fragments del llavi d'àmfora Pascual 1

b3) Lt.: Correu Vell, 1992

Lc.: SAU (CV. 325-95), en un petit fragment de llavi de possible Pascual 1

Podríem afegir encara un cinquè exemplar al grup **b**. Malauradament, només se'n conserva l'empremta rectangular de la cartel·la, sobre una vora de Pascual 1 trobada a Correu Vell (CV. 325-39).

La família de segells QFS només és coneguda, fins ara, en àmfors Pascual 1, i apareix tant al llavi com al peu. Les troballes de Montcada i Correu Vell semblen confirmar l'origen barcelonès d'aquesta coneguda producció.

L'activitat comercial de QFS la tenim ben datada a la petita nau de Cap del Volt (Port de la Selva) entre el 10 aC i el 5 dC. A Badalona s'ha datat en un context de Tiberi (Comas, 1997: núm. 109). Les troballes franceses de Port-La-Nautique (Narbona) (Bergé, 1990 : 166-67) i Allées de Tourny (Bordeus), posen de manifest el circuit comercial d'aquest vi, que és envasat en àmfors Pascual 1, i dirigit preferentment al port de la ciutat de Narbona.

Resulta també interessant comprovar la presència del segell QFS al derelict de Cap del Volt, barrejat amb diferents marques que troben paral·lels a la zona de Barcelona (A, C, V, IVLITHEOPHIL), i d'altres, com MPORCI, amb un clar origen badaloní.

15. f

Lect.: PHI()

a) Lt.: Correu Vell, 1991-1992

Lc.: SAU (CV-92-325-95), en fragment de pivot d'àmfora indeterminada

Dos paral·lels idèntics apareixen a Port-La-Nautique (Narbona) a Pascual 1 (Bergé, 1990: 182).

L'ús de lletra grega f en l'epigrafia amfòrica catalana es dona en algunes variants de la sèrie IVLI THEOPHILI (cf. núm. 18), substituint les lletres llatines PH. El nostre exemplar representa la solució epigràfica d'una variant de les marques llatines PH, PHAE, PHIL, ben conegudes a Dressel 2-4, i també a Pascual 1 (Pascual, 1991: núm. 172-174).

16. FIR[...]

Pascual, 1991: núm. 95. Revilla, 1995: núm. 17

Dat.: 15-20 dC (Chrétienne H)
 Lp.: Can Tintorer (el Papiol, Baix Llobregat, a Dressel 2-4)
 Lect.: FIR[M?](). Llegida com a FIR(mus) per Miró (1988: 224)

- a) Lt.: subsòl Tinell, 1952-53
 Lc.: MHC B (XXI-I-5J, XXI-215, 5930), en fragment de paret de peu d'àmfora

L'hem ordenat per l'inicial F d'un possible gentilici del tipus *Firmus*, seguint la lectura d'en Miró. D'altra banda, sembla evident la pèrdua d'una quarta i última lletra (potser la M de FIRM?).

FIR ens és només coneguda a Dressel 2-4. Va ser produïda a Can Tintorer (el Papiol, Baix Llobregat). Tant en aquesta terrisseria com a la Chrétienne H (Saint Raphael, Var) s'ha trobat associada amb un segell CLAR (Pascual, 1977: 53, núm. 24 i fig. 7.2; Corsi-Sciallano i Liou, 1985: 82).

17. TIO?

Lect.: T?() I?() O?(), TIO?()

- a) Lt.: Sant Iu/carrer Comtes, 1944-50
 Lc.: MHC B (SI-I8W), peu de forma indeterminada
 Lit.: Duran i Sanpere, 1943: fig. 43.2.
 Beltrán Lloris, 1970: fig. 48.61.

La peça és de color vermell intens, fractura irregular, textura rugosa, disenyeixant abundant i petit/mitjà (quars i

calcària de diferents grandàries). Encara que la lectura és dubtosa per la deficient qualitat i conservació de les lletres, creiem haver-la identificada a *Cartago*, on s'ha publicat recentment una marca semblant (Freed, 1998: fig. 3.21).

El paral·lel nord-africà procedeix, probablement, del segon mur d'àmfores que va estudiar Delattre al 1906, amb un context cronològic del segon quart del segle 1 dC. L'exemplar africà pertany a un pivot de Dressel 2-4, i està imprès a prop d'un segon segell APT (variant sense cap tipus de lligadura). Aquesta associació és força interessant, donat que a la veïna terrisseria de Vila Vella (Sant Boi) n'hi ha la variant APTI (amb lligadura AP), que en Pascual ha llegit com a PATI (Pascual, 1991: 168).

18. IVL[ITHEOPHIL?]

Pascual, 1991: núm. 114

Dat.: ca. 10 aC-5 dC (Cap del Volt)

Lect.: IVL[I THEOPHIL(i)]

- a) Lt.: Arxiu Administratiu
 Lc.: SAU (AXA 341, 1378), en possible fragment de coll d'àmfora

Malgrat la pèrdua de bona part del segell, creiem encertat el fet d'haver-lo identificat amb la sèrie IVLI THEOPHIL. Les mides del text conservat són coincidents amb una de les variants publicades a l'índex d'estampilles d'en Pascual (1991: núm. 114.6 i fig. 245).

Tenint en compte que, a excepció de l'exemplar recuperat a Cap del Volt, la resta dels publicats han aparegut fora de Catalunya, la marca de Barcelona és, fins al moment, l'únic testimoni segur

d'aquesta sèrie trobat dins del nostre territori.

La troballa de l'Arxiu Administratiu és prou suggerent per a entendre els interessos comercials d'una família de *Iulii* a la regió meridional de la Laietana. Creiem que els lliberts *Iulius Theophilus* i *Iulius Anicetus* són dos clars exponents de les exportacions de vi en àmfors Pascual 1, mitjançant l'eix comercial marítim *Barcino-Narbo*, al voltant del canvi d'era. La comercialització de les seves marques tenen molts punts en comú.

D'una banda, tots dos individus només segellen àmfors Pascual 1. El mercat receptor de les seves àmfors és gairebé sempre el mateix: Port-La-Nautique (Narbona), Vieille Toulouse (Haute Garonne), Ensérune (Aude) (Pascual, 1991: núm. 113 i 114). A més a més, si la nostra troballa permet relacionar *Theophilus* amb *Barcino*, la terrisseria que va produir les àmfors d'*Anicetus* està molt a prop de la ciutat, a la localitat de Vila Vella (Sant Boi de Llobregat). Finalment, tampoc no hem de deixar de banda l'existència d'un THEOP(hilus) en pivot de Dressel 2-4 a la mateixa terrisseria de Sant Boi (López Mullor, 1988: 235), així com també a l'assentament romà i centre productor de Sant Vicent dels Horts (Caralt et. al., 1989: 374 s.).

19. LLC

Dat.: context juli-claudi

Lect.: L. L() C()

- a) Lt.: Sant Pau, 1998/1999
Lc.: SAU (96/98-202-15), peu de forma indeterminada

Segell nou. Es va trobar juntament amb un conjunt homogeni de formes bètiques Dressel 20 de tipologia del segon quart del s. I dC.

20. LESB

Pascual, 1991: núm. 122

Lect.: LESB()

Lp.: Pla de Barcelona

- a) Lt.: Arxiu Administratiu
Lc.: SAU (AXA 341, 7-A-1), peu de forma indeterminada

Un paral·lel de Bordeus, en vora de Pascual 1, està recollit a l'índex d'en Pascual.

21. LYA

Pascual, 1991: núm. 131

Dat.: ca. 15-25 dC? (Sud Lavezzi C)

Lp.: Forn de Montcada

Lect.: LYA(). Llegida com a LYA(eus) per Miró (1988: 224) i LYA(cus) per Pascual.

- a) Lt.: carrer Montcada, 1963
Lc.: MHCB (caixa 6), en el colze de la nansa d'una àmfora Pascual 1

La peça és de color rosat-crema clar, fractura irregular, textura rugosa, desengreixant escàs i petit (quars, calcària i òxid). L'exemplar de Barcelona pertany a una àmfora Pascual 1. El paral·lel de la nau de Sud Lavezzi C (Bonifaci, Còrsega) apareix en pivot de Dressel 2-4. El fet de tenir documentada la mateixa marca en tipus diferents d'àm-

fores, s'explica per la fabricació conjunta d'àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4, des del canvi d'era fins a poc després del principat de Tiberi (Revilla, 1995: 51).

D'altra banda, el segell LYA de Sud Lavezzi C es troba associat a VIC, i aquest últim està ben datat a La Chrétienne H entre el 15 i el 20 dC.

22. [CMVSSI]DNEP

Callender, 1965: núm. 399; Miró, 1988: 219-220; Revilla, 1995: núm. 2

Dat.: 0-10 dC (La Longarina); 11 aC-16 dC (Haltern)

Lp.: Mas del Catxorro (Benifalset, Baix Ebre)

Lect.: C. MVSSID(i) NEP(otis, -otani, -otilliani)

a) Lt.: Correu Vell, 1991-1992

Lc.: SAU (CV-325-96), coll de Dressel 7-11

Aquesta troballa és el resultat dels intercanvis comercials entre *Barcino* i la regió més meridional de Catalunya. Es va fabricar a Mas del Catxorro (Benifalset, Baix Ebre) i apareix impresa en diferents tipus d'àmfores: Pascual 1, Dressel 7-11 i Oberaden 74. Té un abast comercial dens i llunyà: Islas Columbretes, golf de Fos (Bouches-du-Rhône), Vaison (Isère), Haltern, La Longarina (Ostia), Roma. Sobre l'origen i la identitat d'aquest personatge, vegeu Revilla (1995: 150, nota 595) i Wiseman (1971: 199).

23. P

Comas, 1997: núm. 157-161 i 190-191. Pascual, 1991: núm. 164

Dat.: tip. juli-claudia

Lect.: P()

a) Lt.: pou carrer Tapineria

Lc.: MHCB (TAP-97-1), en el llavi extern d'una Dressel 20 *similis*.

Es tracta del primer segell trobat en una imitació tarraconense de la famosa Dressel 20 d'oli de la Bètica. La peça és de color vermell-marró intens, fractura irregular, textura rugosa, desengreixant abundant i petit/mitjà (quars i calcària). La tipològica del recipient és anàloga a les fabricades durant el període juli-claudi (Berni, 1998: fig. 7).

El conjunt d'imitacions de Dressel 20 tarraconenses trobat en diferents indrets de Catalunya és molt reduït (Berni, 1998: 80-81). Es tracta d'un fenomen que sembla perdurar fins a la fi del s. I dC, coincidint amb el període més important de les exportacions de vi de la Tarraconense oriental.

Marques P apareixen també sovint a les àmfores de vi. A prop de Barcelona, la tenim documentada a Vila Vella (Sant Boi, Baix Llobregat) en cartel·la circular (Revilla, 1995: núm. 14). Altres variants se'n coneixen en alguns centres productors del Vallès Oriental (Caldes de Montbui) i del Maresme (Llauder, Mataró) (Pascual, 1991: núm. 164). A Badalona la tenim en àmfora Dressel 2-4, amb cartel·la de diferent disseny, i amb la lletra a vegades retrògrada. Segons M. Comas, algunes marques van ser recollides d'un context d'època de Claudi.

24. PA

Lect.: PA(), P. A()

Lp.: Pla de Barcelona

- a) Lt.: Sots-tinent Navarro, 1985-86
Lc.: SAU peu d'àmfora indeterminada

Marca desconeguda.

25. PRI

Comas, 1997: núm. 163-164. Pascual, 1991: núm. 183. Revilla, 1995: núm. 29
Dat.: 15-20 dC (Chrétienne H)
Lp.: Pla de Barcelona (potser Can Pedrerol)
Lect.: PRI() aut P. R() I(). PRI(mus, -imulus, -migenius) segons Pascual

- a) Lt.: rasa Catedral, 1989
Lc.: SAU (RC-89-8-260), peu d'àmfora indeterminada

- b) Lt.: Pia Almoina
Lc.: SAU (329-31), petit fragment de paret (potser de pivot?)

- c) Lt.: rasa Catedral, 1989
Lc.: SAU (329-31), peu d'àmfora indeterminada

Seguint la proposta d'en Pascual llegim un *cognomen* servil del tipus

PRI(mus), PRI(mulus), PRI(migenius), etc. Tant PRI com la variant PR (Pascual, 1991: 181) es relacionen amb el mateix nom. Totes dues variants apareixen a la nau Chrétienne H a Dresdel 2-4. Segons M. Comas van ser produïdes a Can Pedrerol (Castellbisbal, Vallès Occidental). D'altra banda, coneixem el segell PRI (amb la lligadura RI) al taller de Can Collet (Llinars del Vallès, Vallès Oriental) (Revilla, 1995: núm. 29).

26. PRIMI?

Dat.: 15-20 dC (Chrétienne H)
Lect.: PRIMI?
Lp.: Pla de Barcelona

- a1) Lt.: Sots-tinent Navarro, 1985-86
Lc.: SAU peu d'àmfora indeterminada

- a2) Lt.: Sant Miquel, 1989
Lc.: SAU (305.1485-1) peu d'àmfora indeterminada

Les tres primeres lletres poden llegir-se com a PRI, i els darrers quatre traços semblen dibuixar la terminació MI del nom *Primus* (vegeu núm. anterior).

L'hem pogut datar amb precisió gràcies a un paral·lel que hem identificat entre les marques il·legibles de La Chrétienne H (Santamaria, 1984: 30,

núm. Q.18), on apareix imprès a Dressel 2-4.

27. V

Pascual, 1991: núm. 241.3; Revilla, 1995: núm. 42

Lp.: Pla de Barcelona

Lect.: V()

- a) Lt.: Sant Iu/carrer Comtes, 1944-50
Lc.: MHCB (SI-I6N), peu d'àmfora indeterminada

La peça és de color rosat-crema clar, fractura irregular, textura rugosa, desengreixant escàs i petit (quarç i calcària). La marca V en cartel·la triangular només ens és coneguda a Port-La-Nautique sobre Pascual 1 (Bergé, 1990: 183). Els altres paral·lels tenen cartel·la de diferent forma i poden aparèixer a Pascual 1 o Dressel 2-4: Torre Llauder (Mataró, el Maresme), Badalona, Cap del Vol (Port de la Selva; 10 aC-5 dC) i Fréjus (associada a R).

28. QVG

Pascual, 1991: núm. 170 i 171

Lect.: Q. V() G()

- a) Lt.: subsòl plaça del Rei, 1931-35
Lc.: MHCB, pivot d'àmfora indeterminada
Lit.: Duran i Sanpere, 1943: fig. 43.1;
Beltrán Lloris, 1970: fig. 48.70

La peça és de color vermell-marró, fractura irregular, textura rugosa, gran

quantitat de desengreixant de dimensions petites/mitjanes (quars, calcària i mica escassa). Es tracta d'una marca trilateral. Proposem llegir-la com les inicials d'un *tria nomina* Q. V() G(), descartant-ne lectures anteriors, com PGV d'en Pascual.

Podem establir una relació nominal entre Q. V() G() i el personatge representat a la coneguda sèrie QVA de la veïna terrisseria de Vila Vella (Sant Boi, Baix Llobregat) (cf. núm. següent). D'altra banda, tenim totes dues famílies de segells constatades a la mateixa excavació del subsòl de la plaça del Rei.

A més de la peça de Barcelona, coneixem uns altres dos paral·lels a Catalunya. El primer pertany a la vil·la romana i productora de l'Aiguacuit (Terrassa, Vallès Occidental) (Barrasetas, 1994). El segon és una troballa inèdita, sense cap context, que hem documentat recentment als magatzems del Museu Arqueològic de Barcelona. A fora de Catalunya el trobem a Torre Vella d'en Loçano (Ciutadella, Menorca), i a *Cartago*. Aquest últim està datat en el segon quart del s. I dC (Freed, 1998: 353 i fig. 3.19). Totes les peces esmentades es conserven en peu d'àmfora indeterminada.

29. QVA

Callender, 1965: núm. 1510; Pascual, 1991: núm. 197; Revilla, 1995: núm. 14
Dat.: 15-20 dC (Chrétienne H)

ca. 50 dC (Le Grand Rouveau)
10-1 aC (Le Grand Ribaud D)

Lp.: Vila Vella (Sant Boi, Baix Llobregat)

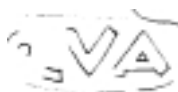
Lect.: Q. VA(), Q. V() A(), QVA()

- a) Lt.: subsòl plaça del Rei, 1931-35
Lc.: MHCB, peu de forma indeterminada, sota un grafit T *ante cocturam*

Lit.: Duran i Sanpere, 1943: fig. 43.5.
Beltrán Lloris, 1970: fig. 48.59

b) Lt.: Padellàs, 1983
Lc.: MHCB, sense referència; peu d'àmfora indeterminada

Podem distingir dos grups de variants per la família de segells QVA, en funció de si porten o no lligadura VA. Tots dos són presents a *Barcino* i a la veïna terrisseria de Vila Vella, i són coneguts únicament en pivots d'àmfora Dressel 2-4 (López Mullor, 1998: 235). També al centre productor de Can Portell (Argenton, el Maresme) hi ha el segell QVA sense nexa, en un pivot d'àmfora indeterminada (Revilla, 1995: núm. 41).

Cada una de les dues variants tenen associats diferents noms de segells, que semblen correspondre a inicials de noms servils de terrissaires, la qual cosa reforça la possible identitat d'un personatge lliure a les sigles QVA. La variant amb nexa s'acompanya de les següents inicials de noms servils: QAE, SAP, SOS; l'altra apareix amb DE o IVC.

Tot aquest conjunt de variants i d'associacions es daten al voltant del canvi

d'era: La Chrétienne H (15-20 dC), Le Grand Rouveau (meitat s. I dC), Le Grand Ribaud D (10-1 aC), etc.

30. VA

Lp.: Pla de Barcelona
Lect.: VA()

a1) Lt.: Ajuntament, 1996
Lc.: SAU (CAT-103), en peu d'àmfora indeterminada

a2) Lt.: Correu Vell, 1991-1992
Lc.: SAU, en un fragment informe de possible pivot

Marca coneguda a Port-La-Nautique en Pascual 1 (AA.VV., 1993: 10).

31. VI

Lect.: VI()

a) Lt.: Palau Centelles, 1990
Lc.: SAU (PC-90 21/24 bis núm. dif. 1), en un petit fragment de peu d'àmfora indeterminada

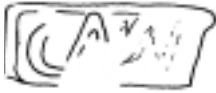
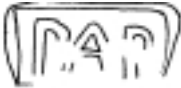
Segell nou. Potser es pot relacionar amb la variant VIC (Pascual, 1991: núm. 247), que té paral·lels als derelictes de La Chrétienne H i Sud Lavezzi 3.

Ignoti *tarraconenses*32. **LDAP? + CA? [...]**

Lp.: Sant Boi (Baix Llobregat)?

a) Lt.: Plaça Verònica, 1988

Lc.: SAU (A-28-B), dos segells en un pivot d'àmfora indeterminada

La pèrdua de bona part del relleu de les lletres fa molt difícil la lectura dels dos segells. No obstant això, creiem haver identificat totes dues marques en un recull d'estampilles del terme municipal de Sant Boi de Llobregat, publicat per M.L. Barreda (1989: 470-476). El primer segell ha estat llegit per l'autora com a LDAP (amb lligadura LP), el segon no ha pogut ser llegit, però creiem que podria tractar-se de la mateixa peça.

33. **...JA[...]**

a) Lt.: Correu Vell, 1992

Lc.: SAU (CV-92-325-79), pivot d'àmfora indeterminada

Poques són les marques recollides a l'índex d'en Pascual amb un disseny semblant d'aquestes característiques: PAS de *Cartago* i Menorca; CPAV de Menorca (Pascual, 1991: 63 i 166).

34. **B?, P?, R?**

Lect.: ... B?(), P?(), R?()

a) Lt.: Ca l'Ardiaca, 1993

Lc.: SAU (333-U-7), en peu d'àmfora de forma indeterminada

De nou una marca de petites dimensions en cartel·la circular (vegeu núm. 1 i 7.b). Donat que la forma del cap és arrodonida, creiem que pot tractar-se d'una B, d'una R o d'una P.

35. **...]B?N**

Lect.: ... B?() N()

a) Lt.: Correu Vell, 1992

Lc.: SAU (CV. 325-45), a la part superior d'un fragment de nansa de possible Pascual 1

36. **...]SSI**

Lect.: CI]SSI?

a) Lt.: Correu Vell, 1991-1992

Lc.: SAU (CV-92-325-96), en un fragment de vora de Pascual 1

Amb un final semblant coneixem el segell CISSI: El Mujal (Calella, el Maresme) (Pascual, 1991: núm. 52) i també a les àmfores Dressel 2-4 de la nau Perduto (Bonifaci, Còrsega) (Cor-si-Sciallano i Liou, 1985: 145-147). Malauradament, tots aquests paral·lels tenen les dues lleters S d'escriptura retrògrada.

37. **LO?[...]**

Lect.: LO?[...]

- a) Lt.: subsòl plaça del Rei, 1931-35
Lc.: MHCB, en peu d'àmfora de forma indeterminada

La peça és de color vermell-marró, fractura irregular, textura rugosa, desengreixant abundant i petit (quarç i calcària de diferents grandàries).

B. Producció de la Vall del Guadalquivir

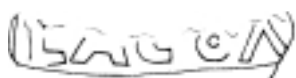
38. **LACONJE**

Bonsor, 1931: núm. 61; Carreras i Funari, 1998: núm. 6; Ponsich, 1991: 63, núm. 17

Lp.: Alcotrista

Lect.: L. A() C() ONE()

- a) Lt.: Padellàs, 1983
Lc.: MHCB, fragment superior de nansa de Dressel 20

Segell produït a la terrisseria del Cortijo Alcotrista, a prop del riu Genil. Fora d'Andalusia en tenim documentat un segon paral·lel a Londres.

39. **QCR**

Callender, 1965: núm. 1441; *CIL* XV, 2763a; Carreras i Funari, 1998: núm. 130
Dat.: 40-90 dC (Avenches)

Lect.: Q. C() R()

- a) Lt.: Argenteria-Víctor Balaguer, 1997

- Lc.: SAU (6004-865-5), fragment superior de nansa de Dressel 20

Segons una datació d'Avenches (Schüpbach, 1983), QCR es data al voltant de la meitat del s. I dC. Aquest context ve corroborat a l'excavació d'Argenteria, amb la presència del segell tarraconense AMANDI (vegeu núm. 4).

C. Producció de la costa subbètica

40. ...]CVAL?[... aut ...]VALC?[...

Lect.: ...] C() VAL() [... aut ...]VAL() C() [...

- a) Lt.: rasa Catedral, 1989
Lc.: SAU (RC-89-8-260), a l'arrencament inferior de la nansa d'una possible àmfora de salaons.

Desconeguda.

41. **OPIL**

Lect.: OPIL()

- a) Lt.: subsòl Tinell, 1952-53
Lc.: SAU, en un petit fragment superior de nansa d'àmfora del tipus Almagro 50
Lit.: Keay, 1984: fig. 58.6

Segons S.J. Keay pertany al grup tipològic XVIa, variant del sud de la Bètica.

D. Producció itàlica

42. ATLE[... aut ALTE[...]

Lect.: ATLE[... aut ALTE[...]

- a) Lt.: Can Cortada, 1987
Lc.: SAU (1004-23), peu de forma indeterminada d'una àmfora de vi

Marca desconeguda.

E. Producció campana

43. MLIVI]CAVS + SVR

Hesnard et. al., 1988: 49.

Dat.: 10-1 aC (Le Grand Ribaud D)

Lp.: Pompeia, regió del Vesubi.

Lect.: M. LIVI CAVS(ori) + SVR(us Fecit)

- a) Lt.: Correu Vell, 1992
Lc.: SAU (CV. 325-81), al colze d'una nansa bífida Dressel 2-4 pompeiana

M. LIVI(us) CAVS(orius) va ser, juntament amb *Lucius Eumachius*, un dels representants més destacats de les exportacions de vi pompejà durant el canvi d'era (Tchernia i Zevi, 1972). La distribució geogràfica de les marques de *Causorius* i d'*Eumachius* és molt àmplia i arriba als quatre vessants de la Mediterrània.

A la Mediterrània centroccidental, totes dues marques tenen una distribució geogràfica quasi idèntica. Les marques d'*Eumachius* es troben a Ostia, Àfrica (*Cartago*, Algèria), Gàl·lia (Var, golf de Fos), i Hispània (Empúries, Menorca). Les de *Causorius*, a *Cartago*, Ostia, Var, *Vindonissa*, Mataró, Barcelona i Menorca. Totes dues famílies de segells s'han documentat a la nau de Le Grand Ribaud D (Var), de poc abans del canvi d'era (Hesnard et al., 1988).

Les àmfors de *Causorius* apareixen sovint associades a noms d'esclaus: *AMP(hius) S(ervus Fecit)*, *SVR(us Fecit)*.

Segons A. Hesnard, la producció vinícola pompeiana dels *Livii* perdurava encara al moment de l'erupció del Vesubi (79 dC). El testimoni d'aquell moment és un segell inèdit de *M. Livius Quad(ratus)* en àmfora Dressel 2-4, descobert entre les runes de la vil·la d'*Oplontis* (Hesnard et al., 1988: 49-50).

F. Producció gala

44. IM

Lect.: IM() aut I() M()

a1) Lt.: Sense referència

Lc.: MHCB (VIII-6F), incisa al coll d'àmfora Gauloise

a2) Lt.: Palau Centelles, 1990

Lc.: SAU (PC-90-27), incisa a la part inferior del coll d'un àmfora Gauloise

Marca desconeguda.

*G. Producció africana*45. **AT**

Dat.: tip. meitat s. III dC (Cabrera III)

Lp.: Byzacena

Lect.: AT(), A() T()

a) Lt.: Catedral, 1989

Lc.: SAU (CAT-89-A-1006), coll d'àmfora

Incís en un coll d'àmfora del tipus Africana II «gran» (variant Keay IIIA «similar»). La forma de la vora és semblant a les recollides al derelictes balear de Cabrera III, de mitjan s. III dC (Bost, Campo et al., 1992: fig. 34).

46. **O**

Dat.: meitat s. III dC (Cabrera III)

Lp.: Byzacena

Lect.: O()

a) Lt.: subsòl plaça del Rei, 1931-35

Lc.: MHCB (II-8H), incisa a la part mitjana d'una nansa

La marca apareix incisa sobre una nansa de secció ovalada. A Sa-Nitja (Mercadal, Menorca) troben un segell O amb les mateixes característiques (Nicolás, 1979: núm. 84). Cal finalment parlar d'un tercer testimoni, amb idèntiques dimensions, imprès en un coll d'Africana II «gran» a la citada nau de Cabrera III (meitat s. III dC) (Bost, Campo et al., 1992: fig. 40.10.).

47. **OD?** aut **CO?**

Lp.: Byzacena

Lect.: OD(), CO() aut C() O()

a) Lt.: sense referència

Lc.: MHCB (VIII-6F), incisa en coll d'àmfora

Tipologia tardana, variant d'Africana II «gran». La vora té un perfil diferent a les classificades per en Keay en el grup IIIa: més gruixuda, perfil triangular i llavi caigut cap endins, amb un plec a la paret interna.

Bibliografia

- AA.VV. (1993a). «Port La Nautique (Narbonne, Aude). Fouille de sauvetage réalisée du 18-12-1992 au 25-04-1993». *ANTEAS*, 001714.
- (1993b). «Port La Nautique (Narbonne, Aude). Fouille de sauvetage réalisée du 1-5-1993 au 31-05-1993». *ANTEAS*, 53.
- BARRASSETAS I DUNJÓ, E.; MARTÍN I MENÉNDEZ, A. et al. (1994). «La vil·la romana de L'Aiguacuit». *Memòries d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya*, 6. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- BARREDA I CASANOVA, M.L. (1989). «Estampilles sobre àmfora, tegula, comuna oxidada romana i un exemple de grafiti zoomòrfic sobre comuna oxidada romana-Sant Boi». *I Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat, Castelldefels*, 28, 29, 30 abril 1989, p. 470-476.
- BELTRÁN, M. (1970). *Las ánforas romanas en España*. Zaragoza.
- BERGÉ, A. (1990). «Les marques sur amphores Pascual 1 de Port-la-Nautique». *Cahiers d'Archéologie Subaquatique*, IX, p. 131-201.

- BERNI, P. (1998). *Las ánforas de aceite de la Bética y su presencia en la Cataluña romana*. Barcelona.
- BERNI, P.; CARRERAS, C.; REVILLA V. (1998). «Sobre dos nuevos Cornelii del vino tarracense». *Laietana*, 11, p. 111-123.
- BONSOR, G. (1931). *The Archaeological Expedition along the Guadalquivir (1889-1901)*. Nova York.
- BOST, J.-P.; CAMPO, M. et al. (1992). *L'épave Cabrera III (Majorque)*. París: Publications du Centre Pierre Paris.
- CALLENDER, M.H. (1965). *Roman amphorae with index of stamps*. Oxford.
- CARALT, F.; MOLIST I CAPELLA, N. et al. (1989). «L'assentament romà de Sant Vicenç dels Horts». *I Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat, Castelldefels*, 28, 29, 30 abril 1989, p. 374-382.
- CARRERAS, C. (1998). «Els abocadors en el món romà: el cas de Londinium i Barcino». *Pyrenae*, 29, p. 147-160.
- CARRERAS, C.; FUNARI, P.P.A. (1998). *Britannia y el Mediterráneo. Estudios sobre el abastecimiento de aceite bético y africano en Britannia*. Barcelona.
- COMAS, M. (1997). *Baetulo. Les marques d'àmfora*. Barcelona.
- Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. XV (2) (CIL XV).
- CORSI-SCIALLIANO, M.; LIU, B. (1985). «Les épaves de Tarraconaise à chargement d'âmes Dressel 2-4». *Archeonautica*, 5. París.
- DELATTRE, A.-L. (1906). «Un second mur à amphores découvert à Carthage». *Bulletin de la société archéologique de Sousse*, 4, p. 3-48.
- DURÁN, A. (1943). «Vestigios de la Barcelona romana en la Plaza del Rey». *Ampurias*, 5, p. 53-77.
- FREED, J. (1998). «Stamped Tarraconensian Dressel 2-4 Amphoras at Carthage». *II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Badalona, 1998*, p. 350-356.
- GRANADOS, J.O.; ROVIRA, C. (1987). «Tres Nous Centres de producció d'àmfores a l'Ager de la Colonia de Barcino». *El vi a l'antiguitat. Economia producció i comerç al Mediterrani Occidental, I Col·loqui d'Arqueologia Romana. Badalona, 1985*, p. 126-132.
- HESNARD, A.; CARRE, M.-B. et al. (1988). *L'épave romaine Grand Ribaud D (Hyères, Var)*. *Archeonautica*, 8. París.
- IZQUIERDO, P. (1993). «Un nou centre productor d'àmfores al Baix Ebre: el Mas del Catxorro de Benifallet». *Homenatge al prof. Miquel Tarradell*. Barcelona, p. 753-765.
- KEAY, S. (1984). *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A Typology and Economic Study: the Catalan Evidence*. BAR Int. Series 136.
- LÓPEZ MULLOR, A. (1998). «El centre productor d'àmfores de Sant Boi de Llobregat (Barcelona)». *II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Badalona, 1998*, p. 233-245.
- MIRÓ, J. (1988). *La producció de ánforas romanas en Catalunya*. BAR Int. Ser. 473. Oxford.
- NICOLÁS, J.C.D. (1979). «Epigrafía anfórica de Menorca». *Revista de Menorca LXX*, p. 5-80.
- NIETO, X.; FOERSTER, F. (1980). «El pecio romano del Cap del Volt (Campañas de 1978 y 1979)». *Cypsela*, III, p. 163-177.
- NIETO, X.; RAURICH, X. (1998). «El transport naval de vi de la Tarracense». *II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Badalona, 1998*, p. 113-137.
- PALET, J.M. (1997). *Estudi territorial del Pla de Barcelona*. Barcelona.
- PASCUAL, R. (1977). «Las ánforas de la Layetania». *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores. Roma (1974)*. Roma, p. 47-96.
- (1991). *Índex d'estampilles sobre àmfores catalanes*. Barcelona.

- PONSICH, M. (1991). *Implantation rurale antique sur le Bas-Guadalquivir, IV*. Madrid: Publicaciones de la Casa de Velázquez.
- REVILLA, V. (1995). *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I aC-III dC)*. Barcelona.
- SANTAMARIA, C. (1984). «L'épave H de la Chrétienne à Saint-Raphaël (Var)». *Archaeonautica*, 4, p. 9-52.
- SCHÜPBACH, S. (1983). «Avenches: Contribution à la connaissance de la chronologie des estampilles sur les amphores à huile de Bétique». *Producción y comercio del aceite en la antigüedad. Segundo Congreso Internacional (Sevilla, 24-28 de febrero de 1982)*, p. 340-361.
- TCHERNIA, A.; ZEVI, F. (1972). «Amphores romaines de la Campania i Tarraconaise à Ostie». *MEFR*, 10, p. 35-67.
- WILLIAMS, D.F. (1995). «A petrological note on amphora fabrics from the survey and along the eastern Spanish coast». A CARRETÉ, J.M.; KEAY, S.; MILLETT, M. (eds.). *A Roman provincial capital and its hinterland. The survey of the territory of Tarragona, Spain, 1985-1990*. JRA Suppl. 15. Ann Arbor, p. 304-310.
- WISEMAN, T.P. (1971). *New men in the Roman senate. 139 BC-AD 44*. Oxford.